

ІДЕАЛІЗМ ТА РЕАЛІЗМ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Стаття розкриває основні засади ідеалістичного та реалістичного напрямів філософії, а відтак і педагогіки. Проаналізовано методичні та організаційні аспекти формування цінностей особистості в ідеалістичному та реалістичному напрямках освіти.

Ключові слова: цінності, ідеалізм, реалізм, формування цінностей.

В статье раскрыты основные принципы идеалистического и реалистического направлений философии, а следовательно, и педагогики. Рассмотрены методические и организационные аспекты формирования ценностей личности в идеалистическом и реалистическом направлениях образования.

Ключевые слова: ценности, идеализм, реализм, формирование ценностей.

The article analyses basic principles of idealistic and realistic directions of philosophy, and hence pedagogy. The methodological and organizational aspects of the formation of the personality's values in idealistic and realistic directions of education are analyzed.

Key words: values, idealism, realism, forming of values.

Усю свою історію людство шукає відповіді на запитання: «хто така людина?», «ким вона є?», «як повинна жити?». Проте жодна з аксіологічних шкіл не змогла дати на них однозначної відповіді. Наврядчи варто шукати її у модних теоріях або ж на комерційній та ідеологічній основі. Хоча світ і змінюється, людина повинна залишатися Людиною. З цього приводу польський педагог С. Собчак писав: «Основи виховання повинні бути стабільними, спиратися на незмінний фундамент. Потрібно намагатися шукати таку основу виховання, яка була б відповіддю та увиразнювала те, що виникає із самого факту існування людської природи» [6, с. 11].

Безумовно, відповідь на ці питання повинна дати філософія, яка звертається до ідеалістичних та реалістичних понять дійсності. До найвідоміших представників ідеалізму належать: св. Августин, Г. Гегель, Дж. Дьюї, І. Кант, К. Маркс, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартр, Й. Фіхте, Ф. Фребель, М. Шелер. Свої корені ця течія філософії бере з праць Платона, основна теза якої полягає у тому, що дійсність твориться нашим мисленням, яке є від неї важливішим. Представники реалізму (Аристотель, Фома Аквінський та ін.) вважають, що людина не творить дійсність, а усі предмети існують незалежно від людського розуму, який їх пізнає.

Поміж науковців, які відстоювали ідеалізм в освіті, можна відзначити Дж. Батлера, який проаналізував зміст ідеалістичної освіти, методи, форми та засоби його реалізації, а також вимоги до вчителя. Водночас реалістичні позиції в освіті намагаються утверджувати М. Гогач, М. Краснодєбський. Зокрема, у наукових працях М. Гогача детально описано недоліки ідеалізму в освіті та показано переваги реалізму, про що мова йтиме далі.

Мета статті. Розглянути особливості виховання, а відтак – формування ціннісних орієнтацій особистості відповідно до поглядів представників обидвох філософських течій.

У ідеалістичній аксіології цінності – це не просто вираження людських преференцій; вони існують реально і невід'ємно пов'язані з природою всесвіту, є абсолютними, вічними, універсальними та незмінними. У межах реалізму аксіологія є також об'єктивною теорією, у основі якої – положення про те, що цінність предметів можна визначити завдяки знанням. Аналогічно людські дії та думки можуть бути оцінені за допомогою внутрішніх критеріїв. Прихильники реалізму закликають кожен людину творити власну ієрархію вартостей. Знаючи закони фізики, природи, суспільства та міжлюдських стосунків, людина спроможна обдумувати різні способи дій ситуації. Відповідно, головною метою гуманістичної освіти є формування вміння вибирати у будь-якій ситуації раціональні рішення [4]. Інакше кажучи, і в ідеалізмі, і в реалізмі мова йде про об'єктивістське розуміння вартостей.

Обидві філософські концепції впливали на формування освітніх теорій. Оскільки одним із основних завдань освіти є прищеплення вихованцям базових вартостей, то вочевидь, що, хоча у цих концепціях цінності розглядаються з об'єктивістської позиції, його реалізація у межах ідеалістичної чи реалістичної освіти відрізнятиметься. Відмінності стосуватимуться як загальної мети, так і змісту, методів та засобів виховання.

Головною метою освіти в ідеалістичному дусі є заохочення учнів до пошуку правди, тобто ідеалістична освіта спрямована на те, щоб кожна особа прагнула до добра, правди і краси. Освіта має спрямовуватися на стимулювання учня до сильнішого і повнішого ототожнення з абсолютним розумом, з макрокосмосом. Для досягнення цієї мети ідеалістичною освітою слід розв'язати такі завдання: 1) процес навчання-учіння повинен сприяти повній реалізації потенціалу кожної особи; 2) школа, як суспільна інституція, має забезпечити учням доступ до знань, утілених у культурній спадщині, забезпечивши їхнє пізнання, участь у культурі та здійснення власного внеску [4, с. 29–31].

Прихильники реалізму в освіті формулюють її основну мету так, як це робив Аристотель: людину потрібно виховувати у прагненні до щастя, даючи їй можливість повного розвитку усіх можливостей, які забезпечують досягнення досконалості. Для реалізації цієї мети перед школою постають такі завдання:

1) розвивати, насамперед, оцінювальну здатність людини, яка є особливістю раціонального мислення. Це можна забезпечити трансляцією вихованцеві упорядкованих знань; 2) забезпечувати особистості мотивацію задля самопізнання, яка полягає у раціональному доборі цілей діяльності. Це уможливить досягнення досконалості, а також утворення розумної системи домагань [4, с. 48].

Реалізація накреслених завдань у межах ідеалістичної та реалістичної концепцій має свої особливості.

Школа як освітня установа в ідеалізмі тісно пов'язана з поняттям цивілізації та суспільного поступу. Для ідеалістів важливо, що людська культура, проходячи чергові кумулятивні етапи, відкриває щоразу вищий цивілізаційний рівень. Відтак кожному наступному поколінню передається щоразу більший багаж знань, оскільки кожна генерація вносить до нього свій внесок. Передаючи таким чином інформацію, цивілізація робить можливим зберігання доробку попередніх поколінь. І насамперед школа повинна їй спроможна зберігати нагромаджені знання, уміння, цінності, бажані зразки поведінки, готувати дітей до дорослого життя, переказуючи їм культурну спадщину згідно з систематично упорядкованим, циклічним змістом освіти. Ідеалісти є прихильниками програми навчання, що має предметний зміст, в якому різні ідеї чи поняття є упорядковані за їхніми взаємними відношеннями. Різні предмети навчання репрезентують розмаїті виміри абсолюту, які відкрилися перед людьми і протягом певного часу були ними пізнані.

Ідеалістичний зміст освіти – це система знань, у якій провідну роль відіграють царини найвищого ступеня узагальнення, тобто філософія та теологія, які пояснюють найважливіші для людини зв'язки: відношення з Богом та відношення з космосом. Ці предмети є абстрактними та не підлягають обмеженням, пов'язаним із часом, місцем та обставинами. Відповідно, більш детальні й конкретні предмети посідають нижчі щаблі ієрархії, а на найвищих стоять історія і література. Адже описи минулих подій, біографії та автобіографії можуть бути джерелом моральних, культурних, особистих взірців. Історію можна розуміти як заповіт Абсолюту, що втілюється у діях людства, особливо у життєписах осіб, які мають великі заслуги перед суспільством. Деяко нижче в ієрархії перебувають науки, завданням яких є установлення конкретних причинно-наслідкових зв'язків. Мова зараховується до необхідних умінь, оскільки є основою комунікації, та вивчається вже на початковому рівні навчання.

Учіння в ідеалізмі – це процес, завдяки якому учні поступово розширюють свою свідомість, результатом якого є самовизначення, що ґрунтується на повному розумінні всесвіту. Учіння – це процес, що більшою мірою розвиває інтелект та полягає у пригадуванні ідей і роботі з ними. Освіта має систематичний характер та полягає у засвоєнні свідомістю ідей й упорядкування їх у систему, в якій частини пов'язуються з цілим [4, с. 29 – 32].

Неважко помітити, що ідеалістична концепція освіти спрямована насамперед на формування цінностей особистості, які опредмечуються у культурі. Першість поміж навчальних предметів посідають також дисципліни світоглядного характеру, які втілюють базові цінності (теологія та філософія). Аксиологічний зміст містять також історія та література. Засвоюючи матеріал з цих предметів, учні можуть творити власну ієрархію вартостей, критично аналізуючи кращі зразки мистецтва, – творити власну модель поведінки, обираючи поміж літературних героїв чи історичних персоналій взірці для наслідування.

Засвоєнню цінностей у процесі навчання сприяє також ідеалістична методика навчання. Поміж методів навчання перевага відводиться сократівському діалогові та наданню учням взірців для наслідування. Сократівський метод передбачає не просто відтворення засвоєного матеріалу за допомогою питань вчителя, – його мета – створити атмосферу взаємодопомоги, взаємопідтримки. Учень може не лише відтворювати певну інформацію, але й висловлювати власне оцінне ставлення до неї. Отримуючи взірці для наслідування, аналізуючи поведінку літературних героїв чи історичних персонажів, учень має змогу засвоїти ті цінності, якими вони керуються, та які цінуються у суспільстві. У даному випадку – це не просто механічне імітування зовнішніх проявів поведінки, а формування певної мотивації, потреб та прагнень на основі сформованої системи вартостей.

При цьому варто не забувати, що взірцем для наслідування має бути вчитель. Будучи уособленням культурних вартостей, своїм зовнішнім виглядом, поведінкою, манерою спілкування, він зобов'язаний спонукати учнів до керування у житті абсолютними цінностями. У праці «Ідеалізм в едукації» американський науковець Дж. Батлер визначив такі риси доброго вчителя: 1) він повинен уособлювати культуру; 2) мати знання у царині психології; 3) бути ентузіастом своєї праці; 4) бути авторитетом для учнів; 5) уміти формувати мотивацію учнів до навчання; 6) розуміти, що навчання повинно вести до вдосконалення кожної людини; 7) сприяти культурному відродженню кожного нового покоління; 8) повинен мати високу педагогічну кваліфікацію [1, с. 120].

Сучасний вихователь повинен сприяти пробудженню в учневі готовності до здійснення тривалих пошуків правди. Натомість сучасний учень має відректися релятивістських поглядів та переконань, що можна прийняти будь-який погляд. Мусить вибратися у сократівську подорож, щоб знайти універсальну правду, яка, хоч приспана, але, звісно, є у його розумі [4, с. 28].

Згідно з концепцією реалізму, основним завданням школи має бути розвиток здатності особистості до раціонального мислення. Людина є мислячою істотою і повинна жити згідно з тим, що диктує їй розум. Головною метою навчання є розумовий розвиток особистості. Таким чином, передаючи учням знання з окремих предметів, формуючи у них необхідні уміння, школа повинна прагнути до розвитку їхніх інтелектуальних здібностей.

Тому найбільш ефективним способом пізнання дійсності є дослідження її у межах систематично упорядкованих дисциплін. Кожна дисципліна має певну структуру, яку творять система понять, а також здійснювані на їх основі узагальнення, за допомогою яких тлумачаться фізичні явища, а також механізми функціонування природи, суспільства та міжлюдських стосунків. Відповідно, зміст освіти у реалістів

1) уточнює діапазон матеріалу, який описує конкретний аспект дійсності з позиції історії, біології, хімії тощо; 2) впорядковує предметний зміст згідно із принципами дидактики, враховуючи готовність учня до сприймання знань відповідно до ступеня його зрілості та рівня попередньої підготовки.

На початковому етапі навчання реалістична педагогіка передбачає формування вмінь читання, письма та рахування, оскільки саме від засвоєння залежить ефективне здобуття відомостей із предметів вищого рівня. Діти повинні також оволодіти дослідницькими методами навчання, наприклад, навчитися користуватися бібліотекою, що стане їм у нагоді при вивченні більш складних предметів. Завданням педагога, що дотримується реалістичної концепції навчання, повинно стати формування у школярів любові до навчання, а також переконання, що прагнення до знань є життєвою метою [4, с. 42–51].

Отже, стає очевидним, що освіта у реалістичній концепції спрямована насамперед на накопичення інформації, яка повинна слугувати розвитку інтелекту особистості. Таким чином, особистість засвоює цінності, здійснюючи ґрунтовний аналіз тих чи тих подій, явищ, характеристик літературних чи історичних персонажів. Відповідно, у кожного учня формується своя ієрархія визнаних вартостей. Якщо педагогі-ідеалісти поміж методів навчання віддають перевагу специфічним методам формування цінностей, то педагогі-реалісти частіше послуговуються словесними, спрямованими на трансляцію навчальної інформації (розповідь), а також дослідницькими, спрямованими на розвиток мислення (експеримент), методами навчання. Найбільш бажаним вважається створення такої навчальної ситуації, коли учень відчуває себе в ролі науковця, який за допомогою певної методики здійснює власне дослідження. Таким способом учні можуть досліджувати й певні цінності.

Іншою, ніж в ідеалістичній концепції освіти, у реалізмі є й роль вчителя. Тут він не стільки носій цінностей та взірць для наслідування, скільки особа, яка має глибокі знання з предмету, який викладає, володіє ґрунтовною загальноосвітньою підготовкою, володіє методикою викладання та усвідомлює, що його головним завданням є передача учневі наявних у нього знань.

Учень, що має право на самостановлення та самореалізацію. Мета його навчальної діяльності полягає у самовдосконаленні та розвиткові фізичних, духовних, соціальних, психічних сил. Відтак головним обов'язком учня має стати навчання, яке вимагає пильності, витривалості, охайності, активності тощо [4, с. 52].

Значимо, що обидві концепції навчання мають як прихильників, так і критиків, оскільки у кожній із них є як позитивні, так і негативні аспекти для виховання особистості, спробуємо їх проаналізувати.

Так, польський педагог М. Краснодєбський поміж недоліків ідеалізму у вихованні відзначає, що за ідеями та метою виховання «губиться» сам вихованець, оскільки виховання обмежується реалізацією ідеалів, поглядів і моделей, які жодним чином не узгоджуються з реальним світом. Ідеали та взірці – загальні й далекі та ніколи не можуть бути досягнуті до кінця. До того ж не можна загальні вимоги висувати до кожної окремої особистості і виховувати людину за одним, наперед визначеним шаблоном. Існує небезпека інструменталізації та ідеологізації виховання [5]. М. Гогач писав, що ідеалістична педагогіка, спрямовуючи людей до ідеалів і взірців, перестає відрізнятися від світоглядів та ідеології. Скеровуючись до ідеалів та взірців, вона не скеровується до людини. Тоді навіть ідеал любові, віри чи надії визначає лише ніколи нездійсненні прагнення [2, с. 85].

У ідеалістичній педагогіці метою постає реалізація якогось погляду. Якщо взірцем є певна людина, то це завжди лише взірць, котрого інша особа, володіючи певними особливостями та психічною організацією, може й не відтворити. Виховання, спрямоване на певну мету, може бути надто поверховим та неглибоким. Так, якщо перед вихованням стоїть мета сформувавши джентльмена, то прояв відповідних рис у вихованця може бути тільки «напоказ». За способами досягнення ідеалу ідеалізм становить зазвичай педагогіку покарань та нагород, і часто єдиними методами такої педагогіки є покарання і схвалення. Відповідно з'являється авторитет, який виступає сторожем закону. М. Гогач порівнював цей авторитет із адміністративним порядком, який заміняв гармонію у стосунках між людьми. Це виключає повагу, оскільки адміністративне керівництво вимагає виконання розпоряджень, застосування сили. Зникають любов, доброта, мудрість та покірність. А сила і насилля завжди викликають супротив [3, с. 152–171]. Зрозуміло, що виховання є неможливим без покарань, проте їхнє застосування має бути виправданим та здійснюватися якомога рідше.

Безумовно, в ідеалістичній концепції освіти є й позитивні аспекти, поміж яких засвоєння вихованцем досягнень людської культури та залучення його до примноження культурних взірців. Основою виховання в ідеалізмі постає самореалізація особистості, розвиток усіх її внутрішніх сил та здібностей. На увагу заслуговує і той факт, що завдання вихователя – розкриття глибокого потенціалу душі вихованця та допомога йому в досягненні ідеалів Добра, Правди, Краси, Справедливості тощо.

Поміж недоліків реалістичної концепції освіти можна назвати пріоритетне використання методів формування свідомості особистості та суспільної поведінки особистості. За такої ситуації, на жаль, мало уваги приділяється розвитку емоційної сфери особистості.

Проте прихильники цієї концепції вказують на велику кількість переваг реалістичного виховання. Його метою є вміння зберігання міжособистісних відносин (під вартістю тут розуміється тривання міжособистісних відносин і викликані ними наслідки). Вартістю не є ні саме відношення, ні навіть людина, яка у даному випадку виховується через підтримання любові і віри, які пов'язують нас із іншими людьми, а не у прагненні до нездійснених ідеалів. Удосконалення людини полягає у перебуванні в доброзичливих, відкритих і прийнятливих стосунках з іншими, а не у якійсь внутрішній еволюції людини. Вихованця спрямовують до того, що правдиве, добре, і справжнє, допомагає людині забезпечувати гармонію з собою та зовнішнім світом [5].

Усвідомлюючи різницю в ідеалістичній та реалістичній методиці виховання, завжди можна окреслити те позитивне, що характеризує кожна з них, та використати його на практиці. Так, ідеалістична концепція освіти дає взірці ефективного формування цінностей особистості, оскільки передбачає насичення навчально-виховного процесу ціннісним змістом. Завдяки зовнішній стимуляції з боку вихователя, який обов'язково має бути носієм цінностей, вони непомітно засвоюються підростаючою особистістю. Реалізм, зі свого боку, дає змогу особистості засвоювати цінності не бездумно, а осмислюючи, аналізуючи кожна з них. Безумовно, таке поєднання особливостей ідеалістичної та реалістичної концепцій освіти уможливить ефективне засвоєння вихованцям цінностей та послугоування ними в особистому житті.

Проте це не єдиний розподіл філософсько-педагогічних течій. У літературі трапляються вказівки на описову та нормативну, емпіричну та гуманістичну педагогіку, аксіоцентризм і пайдоцентризм. Усі вони будуються на основі ідеалістичної чи реалістичної концепцій дійсності. Так, на ідеалізмі сформувалася педагогіка ідеалу і педагогіка життя, а на реалізмі – педагогіка томізму. Аксіоцентризм відповідає педагогіці ідеалу, а пайдоцентризм – пов'язаний із педагогікою життя. Тому аксіоцентризм спрямовується до нормативної педагогіки, що шукає основи виховання, на відміну від пайдоцентризму, який є формою описової педагогіки. До педагогічного ідеалізму належать також емпіричний (матеріалістично-позитивістський) та гуманістичний (постмодернізм, антипедагогіка, альтернативні педагогіки) напрями [5].

Детальне дослідження особливостей кожного з цих напрямів педагогіки дасть можливість показати вплив ідеалізму чи реалізму на творення освітніх концепцій, а відтак на особливості формування ціннісних орієнтацій особистості у кожній із них.

Література

1. Butler J. D. *Idealism in Education* / Butler J. D. – New York : Harper and Row, 1966. – 144 p.
2. Gogacz M. *Człowiek i jego relacje (materiały do filozofii człowieka)* / Gogacz M. – Warszawa, 1985. – 190 s.
3. Gogacz M. *Podstawy wychowania* / Gogacz M. – Niepokalanów : Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 1993. – 127 s.
4. Gutek G. L. *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji* / Gutek G. L. – Gdańsk : GWP, 2003. – 351 s.
5. Krasnodębski M. *O realistyczną filozofię wychowania. Idealizm i realizm punktem wyjścia w pedagogice* / Krasnodębski M. // *Studia Philosophiae Christianae*. – 2006. – № 42. – S. 45 – 64.
6. Sobczak S. *Celowość wychowania. Tomistyczne podstawy teleologii wychowania* / Sobczak S. – Warszawa : NAVO, 2000. – 176 s.